

63.3

B-53

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ УКРАЇНИ

ВІСНИК
ПРИКАРПАТСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ

ІСТОРІЯ

ВИПУСК I

Івано-Франківськ

• 1998

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ УКРАЇНИ

**ВІСНИК
ПРИКАРПАТСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ**

**ІСТОРІЯ
ВИПУСК 1**

НБ ІІІУС

621270

621270 Іст

**ІВАНО-ФРАНКІВСЬК
"ПЛАЙ"
1998**

ББК 63
В 53

*Вісник Прикарпатського університету.
Серія історичні науки. 1998. Вип. 1.*

У збірнику вміщено наукові статті, присвячені 1100-річчю Галича та 80-річчю Західноукраїнської Народної Республіки, що розкривають різні аспекти зародження й становлення державності у краї, історіографічного та джерелознавчого дослідження його історії.

The collection of papers, deolicated to the 1100th annyversary of Galych and the 80th annyversary of West Ukrainian Peaple's Republic, contains works on various aspect of setting up and forming the Statehood in Galychnya, historiogp hic and ethnic studies of the region's history.

Редакційна рада: проф., д-р філол. наук В.В.Грещук (*голова ради*), проф., д-р істор. наук, акад. АН Вищої школи України В.В.Грабовецький, проф., д-р фіз.-мат. наук, акад. АН Вищої школи України І.А.Климишин, проф., д-р філол. наук, акад. АПН України В.І.Кононенко, проф., д-р філол. наук, акад. АН Вищої школи України В.Г.Матвійшин, проф., д-р. психол. наук Л.Е.Орбан, проф., д-р фіз.-мат. наук Б.К.Остафійчук, проф., д-р пед. наук, акад. АПН України М.Г.Стельмахович.

Редакційна колегія: проф., д-р істор. наук, акад. АН Вищої школи України В.В.Грабовецький (*головний редактор*), проф., д-р істор. наук О.Ю.Карпенко, проф., д-р істор. наук М.В.Кугутяк, проф., д-р істор. наук П.С.Федорчак, доц., канд. істор. наук С.М.Дерев'янок (*вігл. секр.*).

Адреса редакції:

284000, м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57.
Прикарпатський університет імені Василя Стефаника.

Видається з 1995 р.

© Видавництво "Плай"
Прикарпатського університету,
1998. Тел.: 9-64-81.

© В.В.Грабовецький

До 1100-річчя Галича

В.В.Грабовецький

СТОЛИЦЯ РОСТИСЛАВИЧІВ І РОМАНОВИЧІВ У МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИНАХ XII-XIII СТОЛІТЬ (ДО 1100-РІЧЧЯ ЗАСНУВАННЯ ГАЛИЧА)

Галич як столиця Галицько-Волинської держави був свідком багатьох дипломатичних місій, звідки надсилалися з галицького княжого двору послы в різні європейські держави - Польщу, Угорщину, Візантію, Німеччину, а звіди приїздили посольства у галицький град.

Як відомо, династію галицьких князів започаткував Ростислав, внук Ярослава Мудрого. Він, за словами автора Київського літопису, був "муж доблесний в бою, а на зріст ставний і красен лицем і милостивий, і до убогих" [1, с.103]. З Прикарпаття він переїхав у Тмутаракань, де князував, а в 1066 р. його отруїв посланець з Візантії. З того часу можна говорити про галицько-візантійські політичні відносини.

Після Ростислава прикарпатський престол успадкували три його малолітні сини - Рюрик, Василько й Володар. Їм довелося важко закріплювати за собою ці уділи через прагнення Польщі й Угорщини захопити ласий шматок тодішньої Галицької України. Брати, які мирно жили між собою 30 років і відстоювали батьківську спадщину, лише після Любецького з'їзду князів 1097 р. перестали бути князями-ізгоями й міцно закріпилися у своїх трьох уділах - Перемишльському, Звенигородському і Терехівському. Як писав М.Грушевський, "молоді, здібні, енергійні, а при тим і досить неперебірчиві, здається в способах боротьби, вони встигли оборонити свою позицію, хоч і по великих небезпечностях, пригодах і страхах..."[2, с.409].

Василько присягнувся обороняти Галичину перед небезпекою Польщі й Угорщини та обіцяв виступити проти половецької навали. Так було започатковано боротьбу

26. Путевые письма... – С.310-312; Донесения... – С.47-50; ЦГАЛИ, ф.436, оп.1, ед. хр.196, лл.1-2.
27. ЦГАЛИ, ф.436, оп.1, д.47,713.
28. Донесения... – С.46-47.
29. Срезневский И.И. Русь Угорская //Вестник русского Географического общества. – 1852. – Ч. IV. – С.1-28.
30. Аристов Ф.Ф. Истинная история Карпато-россов. А.В.Духновича: Значение А.В. Духновича как угро-русского писателя //Рус. архив. – №5. –Кн. 2. – М., 1914. – С. 144-155.
31. Путевые письма... – С. 319-320.
32. Там само-С. 321-328.
33. Донесение... – С. 55.
34. Гербільський Г.Ю. Розвиток прогресивних ідей в Галичині у першій половині XIX ст. – Львів, 1964. – С. 201-202.
35. Свенцицкий И.С. Обзор сношений Карпатской Руси с Россией в первую половину XIX века //Известия отделения русского языка и словесности Академии наук. – 1906. – Т. IX. – Кн. 3. – С. 72 (далі – Свенцицкий И.С. Обзор...).
36. Свенцицкий И.С. Материалы... – С. 170-171.
37. Свенцицкий И.С. Материалы... – С. 163-183; ЦГАЛИ, ф. 436, оп. 1, д. 1184.
38. ЦГАЛИ, ф. 436, оп. 1, д. 701, 702, 713, 1043, 1184.
39. Там само, ф. 436, оп. 1, д. 701.
40. ЦГАЛИ, ф. 436, оп. 1, д. 701, лл. 1-4.
41. Срезневский И.И. Замечания о материалах для географии русского языка //Вестник русского географического общества. СПб, 1851. – Ч. 1. – С. 14.
42. Донесения... – С. 47-50.
43. Отчет о состоянии Харьковского университета за 1842/1843 академический год, составленный по поручению Совета адъюнкт- профессором И.И. Срезневским. – Харьков, 1843 – С. 51.
44. Срезневский И. Мысли об истории русского языка. – СПб, 1850. – С. 44.
45. М. Де-Пуле. Харьковский университет и Д.И. Качановский //Вестник Европы, 1874. – Ч. 1. – С. 106.
46. ЦГАЛИ, ф. 436, оп. 1, д. 109.
47. Див.: О.А. Барвінський. Примірник українських балад Костомарова з присвятою Срезневському //Зап. Наук. т-ва

- ім. Т.Шевченка. – Т. СХХVI-СХХVII. – Львів, 1918. – С. 263-264.
48. ЦГАЛИ, ф. 436, д. 1447, лл. 1-4; д. 723, лл. 1-6.
49. Дополнения и замечания к замечаниям о праздниках у малороссиян К.Сементовского //Маяк. – 1843. – Т.11. – С.45.
50. Материалы по истории возрождения Карпатской Руси... – С. 173-180.
51. Кореспонденція Якова Головацького у літах 1850-1862 //36. філологічної секції Т-ва ім. Т.Шевченка. – Т. 8-9. – Львів, 1906. – С. 366-367.
52. ЦГАЛИ, ф. 436, оп. 1, д. 1184, л. 1.
53. Там само.
54. Відділ рукописів Російської державної бібліотеки, ф. 431, розділ 11, п. 31, спр. 14, арк. 1-2.
55. Полянина Т.В. Из истории взаимоотношений И.И.Срезневского и Я.Головацкого //Вопросы рус. лит. – Вып. 3/15. – Львов. – С. 96-97.
56. Киян О. Ізмаїл Срезневський //Історія України в особах XIX - XX ст. – К., 1995. – С. 63.

The investigation throws light on the role of the noted slavic scholar of Precarpathia and establishing academic cooperation with the "Ruska Triytsa" public men.

С.Д.Сворака, С.М.Дерев'янка

ОСВІТА ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ОБЛАСТЕЙ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ 40-х–ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ 60-х РОКІВ XX століття В ІСТОРІОГРАФІЇ

Обрана нами для дослідження проблема привертає увагу багатьох вчених. До неї звертались як радянські, так і зарубіжні історики, філософи, педагоги та психологи. Не претендуючи на всеохоплюючий аналіз наявної літератури, ми свідомо обмежуємося лише роботами, підготовленими дослідниками з України та української діаспори. Тобто йдеться про спробу інтегрувати їхні праці в єдину українську

історіографію. В силу ряду таких обставин такий підхід видається нам плідним.

Дослідники в Україні мали хоча й обмежений, але значно ширший доступ до різних джерел, надто ж архівних. Можливості ж їх колег з діаспори були мінімальними. Отже, фактологічне забезпечення досліджень було різним. Різними були й методологічні підходи до аналізу проблем розвитку освіти в західних областях України. Вчені УРСР змушені були дотримуватися класового підходу у висвітленні досліджуваних процесів, явищ та фактів, натомість у представників діаспори при їх розгляді визначальними були позиції світоглядні. Крім того, якщо в поглядах дослідників із діаспори на проблеми освіти домінуючими були аспекти національні, то у вітчизняних – інтернаціональні. Ця обставина, з огляду на суспільно-політичне становище в західних областях України в досліджуваний період, перше десятиріччя якого (1944-1945 рр.) позначене гострим політичним і збройним протиборством, має надзвичайно велике значення для розуміння, а отже, й висвітлення процесу та розвитку радянської системи освіти в краї. І нарешті, не можна не враховувати й того факту, що ідеологічне протистояння у сфері суспільних наук стало важливою складовою глобального протиборства двох світових суспільно-політичних систем. То ж марно було сподіватися на взаємну об'єктивну оцінку публікацій в умовах "холодної війни". Лише тепер, коли постала й зміцнюється незалежна Українська держава, стає можливим як обмін літературою між науковими установами та окремими вченими України й українознавчими центрами діаспори, так і об'єктивний аналіз їх публікацій.

Зважаючи на доволі велику кількість робіт, в яких, з тією чи іншою мірою повноти, досліджується проблема становлення та розвитку радянської системи освіти в західних областях України у 1944-1964 рр., доцільним буде, на нашу думку, здійснити їх аналіз за кількома групами. До першої групи ми відносимо академічні, узагальнюючі видання УРСР; до другої – індивідуальні та колективні монографії, присвячені досліджуваній проблемі, а також окремі статті та брошури, що виділяються серед інших своєю науковою чи політичною оригінальністю, та дисертаційні роботи; до третьої – роботи,

опубліковані представниками української діаспори. Зрозуміло, що при аналізі робіт усіх груп наше зацікавлення, насамперед, спрямоване на досліджуваний період та регіон.

Поміж праць першої групи виділимо восьмитомну, у десятих книгах, "Історію Української РСР", підготовлену колективом авторів, переважно з Інституту історії АН УРСР. У восьмому томі[1] – "Радянська Україна в період зміцнення соціалізму і поступового переходу до комунізму (1945-70-ті роки)" – подано фактичний матеріал про розширення мережі шкіл, середніх спеціальних та вищих навчальних закладів, збільшення кількості учнів і студентів у них, зростання фінансових витрат на освіту. Тут же визначається позитивна роль постанови Ради Міністрів УРСР "Про заходи по дальшому поліпшенню роботи шкіл робітничої молоді" (1953 р.) щодо отримання освіти юнаками і дівчатами без відриву від виробництва та закону Верховної Ради Союзу РСР (грудень 1958 р.) "Про зміцнення зв'язку школи з життям і про дальший розвиток системи народної освіти в СРСР". Стосовно західних областей України, у першій книзі тому фіксується, що "...в 1957/58 р. із загальної кількості 6896 шкіл 6564 (95,2%) було з українською мовою навчання. У 114 школах навчання проводилося російською мовою, у 100 – угорською, в 103 – молдавською, в 12 – румунською і у 3 – польською"[2]. Цей факт подавали як розвінчування злочинних тверджень "зарубіжної пропаганди про якийсь "занепад українських шкіл" на Україні, зокрема в західних областях республіки, про їх "русифікацію"[3]. От, власне, і все на що спромоглися автори цього академічного видання. У другій книзі тому уже відсутній аналіз шкіл за мовами навчання, натомість твердиться, що "засобом міжнаціонального спілкування народів СРСР стала російська мова". І пояснювалося це "видатною роллю, яку відігравав і відіграє великий російський народ в ... економічному, політичному й культурному піднесенні країни, "фактичною поширеністю даної мови і її розвинутістю і досконалістю"[4].

До питань освіти, зокрема її місця й ролі в комуністичному вихованні молоді, звертаються автори "Нарисів історії Комуністичної партії України"[5]. На відміну від вказаного тому "Історії Української РСР", в якому наведені статистичні

дані щодо розвитку освіти, правда починаючи з 1951 р., в "Нарисах" конкретика відсутня. "Відбудовувалася і розширювалася сітка шкіл. Збільшувалася кількість вечірніх шкіл для робітничої молоді" — констатується в "Нарисах". Це стало можливим завдяки втіленню в життя постанов ЦК КП(б)У "Про заходи по дальшому поліпшенню роботи шкіл Української РСР"(1946 р.), "Про стан загального обов'язкового навчання у школах Української РСР"(1947 р.)[6]. У характерному для подібних видань стилі, тут відзначалося, що "визначним завоюванням соціалізму було запровадження в 1958 році обов'язкової восьмирічної освіти для дітей шкільного віку. Відповідно до вказівок ЦК Компартії України, удосконалювалася робота вищих і середніх спеціальних закладів республіки, була розширена підготовка спеціалістів з вищою освітою — вчителів, лікарів, інженерів з окремих спеціальностей, економістів для сільського господарства"[7]. Проте спокійна констатація досягнутого поступається місцем жорстким формулюванням завдань на перспективу. "У Програмі (ухваленій XXII з'їздом КПРС у жовтні 1961 р. — С.С., С.Д.) дістав відображення новий етап у розвитку національних відносин в СРСР, який характеризується дальшим розквітом і поступовим зближенням націй і народностей СРСР... Розглядаючи стирання національних відмінностей як об'єктивний історичний процес, який має прогресивний характер, партія виступає проти штучного прискорення цього процесу. Разом з тим вона вважає неприпустимими будь-які спроби стримувати його, затримувати зближення націй"[8] — таку мету переслідувала КПРС. У її досягненні особлива роль належала закладам культури і особливо освіти. І все ж автори "Нарисів" вимушені були згадати, що "... реакційні сили старого світу намагалися щоб-то не було зірвати або загальмувати процес соціалістичного будівництва в західних областях України" та про потребу "рішучої боротьби проти всіляких проявів націоналізму і шовінізму"[9]. Однак будь-яких прикладів "рішучої боротьби" проти проявів шовінізму в досліджуваній нами період у виданнях академічного характеру виявити не вдалося.

З цієї ж першої групи видань зупинимось, бодай стисло, на узагальнюючій праці "Торжество історичної справедливості. Закономірність возз'єднання західноукраїнських земель в єдиній Українській державі", підготовленій в Інституті суспільних наук Львівського університету. Останній розділ книги має промовисту назву: "Розквіт соціалістичної за змістом і національної за формою культури на західноукраїнських землях"[10]. У ньому подано багатий фактичний матеріал щодо становлення й розвитку радянської системи освіти в краї, відбудови й зростання мережі шкіл, запровадження загальної обов'язкової початкової, семирічної та середньої освіти, підготовки і перепідготовки вчительських кадрів. Однак автори не змогли подати узагальнюючі дані, за якими можна було б простежити загальні тенденції розвитку освіти, мови, культури в регіоні. Розгляд питань, що є предметом нашого зацікавлення, провадиться у відриві від суспільно-політичного життя, замовчується гостра політична боротьба навколо проблем соціалістичного будівництва в західних областях України.

Такі ж недоліки властиві й колективній монографії "Народна освіта і педагогічна наука в Українській РСР(1917-1967)". Розподіл шкіл за мовами навчання автори подають лише за один 1961/62 навчальний рік, що не дає повного уявлення про тенденції та їх наслідки в цій важливій справі[11]. Стан розвитку освіти в західних областях України розглядається в монографії дещо спрощено, про якусь специфіку цього краю й не згадується. Автори наводять значний фактичний матеріал, який характеризує кількісні й якісні показники змін у системі освіти за 50 років, однак у монографії немає жодного посилання на архівні джерела або ж статистичні збірники. Автори шість разів посилаються на журнал "Радянська школа", тричі — на збірник "Культурне будівництво в Українській РСР", водночас з 75 посилань на всю книгу, обсягом понад 35 друкованих аркушів, — 42 цитати з творів К.Маркса, Ф.Енгельса, В.Леніна, Н.Крупської, А.Жданова, С.Макаренка. Тобто спрямованість монографії цілком очевидна: в ній обгрунтовується марксистсько-ленінська концепція педагогічної науки в Україні.

Ми далекі від будь-яких звинувачень авторів, які за тих умов не мали права на вибір. Але сьогодні, коли в Україні утверджується справді національна система освіти, формується концепція української педагогіки, звернення до історичного досвіду видається нам не зайвим.

Проблеми, що нами досліджуються, тією чи іншою мірою висвітлені у численних збірниках документів і матеріалів. Їх видання, як правило, приурочувались до певних дат – ювілеїв Жовтневої революції або ж входження західноукраїнських земель до складу Української РСР. Серед них слід відзначити, насамперед, збірники документів і матеріалів, підготовлені до 40-річчя[12] та 50-річчя[13] об'єднання українських земель співробітниками Інституту історії партії при ЦК Компартії України – філіалу Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС, Інституту суспільних наук АН УРСР (у Львові) та архівних установ. Відкриваються обидва збірники документами Народних зборів Західної України, ухваленими у жовтні 1939 р. Однак, якщо документи першого з них (всього таких документів і матеріалів 294) покликані були, за задумом упорядників, відобразити соціалістичні перетворення в економічній, матеріально-технічній та культурно-освітній галузях та допомогу трудящих інших республік населенню західних областей України, то документи другого збірника (всього їх 197) відбивають процес становлення радянської політичної системи в краї, діяльність Рад, комсомольських і профспілкових організацій, особливий акцент робиться на керівній і спрямовуючій ролі КПРС, КПУ та місцевих партійних організацій.

Обидва збірники містять надзвичайно багатий фактичний матеріал. Проте загальним їх недоліком є схематизм, спрощеність і однобічність. Інакше й не могло бути, адже підготовлені вони в умовах жорсткого ідеологічного контролю. З огляду на політичне замовлення, що домінувало над наукою, цілий ряд процесів, фактів і явищ з життя регіону не знайшов відображення в документах і матеріалах збірників, вони просто замовчувались. Більше того, апологетичну функцію згаданих збірників не приховували й самі упорядники. У передмові до першого з них читаємо: "Цей збірник є першою спробою публікації документів, в яких

висвітлюється процес неухильного піднесення в цілому західних областей УРСР в галузі соціально-економічного, політичного, культурного розвитку за період від їх возз'єднання до створення розвинутого соціалістичного суспільства в нашій країні й будівництва комунізму"(14). Звичайно ж, така постанова читачеві не випадкова, вона спрямована на безпроблемне сприйняття історичної долі населення не тільки західних областей а й всієї України. Притаманний другому збірнику особливий оптимізм – явище взагалі характерне, на нашу думку, для багатьох радянських публікацій. Чим далі в історію відходили події, про які в них ішлося, з тим більшим оптимізмом, а то й піїтетом, розповідали про них автори, і дуже часто не з власної ініціативи. Ось і в передмові до згаданого збірника документів і матеріалів автори ніби не відаючи, що насправді творилося в західних областях республіки, пишуть: "На прикладі західних областей у збірнику розкрито принципи кадрової політики партії у національних районах, зокрема всемірна допомога місцевим кадрам в оволодінні досвідом роботи, висування кращих з них на відповідальні посади, зміцнення уз дружби та інтернаціоналізму"[15].

Попри відзначені недоліки, вказані збірники документів і матеріалів дають, хоч і однобічний, але багатий фактичний матеріал для нашого дослідження. Такого ж критичного аналізу вимагає й цілий ряд інших документальних видань з історії окремих областей[16]. Їх використання дозволяє наповнити конкретними фактами географічно обмежену проблему дослідження. персоніфікувати її.

Певний інтерес при розгляді народної освіти в західних областях України становлять і роботи, в яких ці питання висвітлюються у всеукраїнському масштабі. Такими, зокрема, є два збірники документів і матеріалів, присвячених культурному будівництву в УРСР[17]. Якщо випущений до 40-річчя об'єднання українських земель мало що дає для аналізу проблеми нашого дослідження, то другий, хоч і містить дещо більше десяти документів з окресленого нами періоду, цікавий можливістю передбачити теоретично, а потім підтвердити документально, певні тенденції в народній освіті

західних областей, виходячи з їх повного домінування в східних областях України.

Надзвичайно багатий фактичний матеріал з досліджуваної нами проблеми містить статистичний збірник "Народна освіта, наука і культура в Українській РСР"[18]. Він включає дані про письменність населення, рівень його освіти, кількість загальноосвітніх, у тому числі й вечірніх(змінних), шкіл, кількість вчителів та учнів у них, шкільне будівництво та ін. Ці дані наводяться по п'ятирічках. Таким чином, збірник не втратив свого значення і в наш час. Однак, попри декларативне твердження авторів передмови, що "в Українській РСР створено всі умови для навчання дітей і молоді рідною мовою"[19], в збірнику відсутні будь-які дані, що відбивали б мовний аспект розвитку школи в УРСР. Ця обставина, на наш погляд, значно зменшує значущість вказаного видання.

1963 року побачила світ велика за обсягом (39,5 друк. арк.) робота В.Маланчука[20], якій судилося зайняти помітне місце в історіографії історії України. За набором апологетичних політичних висновків і оцінок, своєрідних марксистсько-ленінських ідейно-теоретичних кліше, вона більше 20 років, аж до перебудовних часів середини 80-х років, залишалася своєрідним еталоном для вітчизняних суспільствознавців, особливо ж для дослідників історії західних областей України. У другій частині цієї книги "Комуністична партія – організатор боротьби за розв'язання національного питання в західних областях (1939-1953)" автор вимальовує чітку картину "революційно-перетворюючої" діяльності партії у вказаний період, внаслідок якої возз'єднаний український народ "досягнув вершин економічного й соціального прогресу". Проте якщо в другій частині йшлося про "боротьбу" партії за розв'язання національного питання, то в третій – "Розквіт західних областей УРСР в братній сім'ї радянських народів – яскравий зразок торжества ленінської національної політики КПРС (1953-1951 рр.) – зафіксовано кількісні показники економічного й культурного зростання західних областей, включаючи й сферу освіти.

Було б антиісторичним, з нашого боку, заперечувати фактичний матеріал, що свідчив про значне нарощування економічного потенціалу західноукраїнського регіону, суттєві зрушення у розвитку культури – це природний історичний процес. Однак у реферованій монографії і словом не згадано про ту ціну, яку заплатив український народ, особливо населення західних областей УРСР, за соціалістичну перебудову краю. Вказану монографію можна сміливо віднести до однієї з перших, що започаткували політизоване оспівування суспільствознавцями СРСР "славного десятиріччя" (1953-1963 рр.), пов'язане з ім'ям М.Хрущова. І навіть "прояви суб'єктивізму і волюнтаризму" останнього, за логікою В.Маланчука, не вплинули і не могли вплинути на "яскраві підсумки, величні перспективи" комуністичного будівництва в західних областях УРСР. Історикам, як і іншим суспільствознавцям, залишалася лише їх "правдиво" фіксувати за прикладом автора реферованої монографії.

На ідеологічно-апологетичну заангажованість української радянської історіографії ще 1957 р. звернув увагу професор Інституту вивчення СРСР (Мюнхен) Б.Крупницький [21]. Розглядаючи схему української історії М. Грушевського, автор писав: "Що найважливіше, ця схема дає нам ідею безперервності українського історичного процесу, бо ця схема є передусім історія народу, а народ живе завжди і при всяких обставинах, чи він має своє незалежне життя, чи входить до складу якоїсь чужої держави"[22] Слідом за М.Грушевським Б.Крупницький доводить, що головною хибою традиційної схеми російської історії "є сполучення старої історії південних племен, Київської держави, з Володимиро-Московським князівством 13-14 століть, так ніби це останнє було його продовженням. Тим часом Київська держава, право, культура – були утвором одної народності, української, Володимиро-Московська ж другою – великоруської. Київський період перейшов не у Володимиро-Московське (князівство – С.С., С.Д.), а в Галицько-Волинське 13 ст., потім у Литовсько-Польське 14-16 ст. Володимиро-Московська держава не була спадкоємицею ані наступницею Київської, вона виросла на своїм корені"[23].

Наведена вище інтерпретація українського та російського історичних процесів не була новою. Такі наукові позиції і до, і після М.Грушевського обстоювало чимало істориків. Ми ж акцентуємо увагу іна цьому, тому що у перші повоєнні роки офіційна українська радянська історична наука головне своє завдання вбачала в розгромі західноукраїнських послідовників школи М. Грушевського.

Б.Крупницький, посилаючись на праці істориків Росії та російських істориків радянської доби (М.Покровський, Г.Панкратова, Б.Греков, М.Нечкіна та ін.), звертав увагу на їхній постійний інтерес до періоду Київської Русі. "Цей інтерес центру до Київського періоду йде так далеко, — зауважував Б.Крупницький, — що росіяни не мають навіть охоти дослідити своє походження і заселення своєї основної території без огляду на південь. Вони готові пожертвувати початком своєї власної історії, аби тільки мати право на Київ, бо без Києва нема вихідного пункту для величі і могутності Москви в історичній перспективі"[24].

Простежуючи деякі зміни у схемі історичного процесу українців і росіян, які вносилися Інститутом історії АН СРСР, Б.Крупницький показує, що історикам УРСР залишалося лише місцевими матеріалами "підкріплювати" таку схему та породжені політичними обставинами аспекти в ній. Таку роль української радянської історичної науки автор підтверджує аналізом "Історії Української РСР", перший том якої вийшов 1953 р. Цей том, за Б.Крупницьким, присвячено "доведенню чотирьох тез: 1) вся історія України "нерозривно зв'язана з історією російського народу"; 2) вся історія України від часу трипільських поселень і по 1917 рік — це боротьба антагоністичних класів; 3) Київська Русь — один корінь для українців, білорусів і росіян, і від нього головний стовбур — Росія; 4) Україну завше рятувала Росія від іноземних загарбників, і тому "велике благотворне значення для України мало створення в 18 ст. російської централізованої держави"[25]. Отримавши готову схему, зазначав Б.Крупницький, історики УРСР "ні кроку не робили праворуч і ліворуч і йшли шляхом, приписаним владою"[26].

Інститутом історії АН СРСР перед істориками України ставилось завдання опрацювання проблеми соціалістичних

націй. Координаційна рада при Академії наук СРСР на початку 1953 р. зобов'язала українських істориків опрацювати тему про "перемогу ленінсько-сталінської національної політики і формації української соціалістичної нації"[27]. "В умовах праці під диктат згори, — зазначав Б.Крупницький, — в умовах русифікації, проповідь дружби, з'єднання совєтських народів під проводом Москви здавалася чимось сміхотворним і нереальним. Ця проповідь аж надто відходила від дійсності"[28]. Такий висновок автора реферованої книги повною мірою відноситься до періоду та регіону нашого дослідження.

Обов'язком істориків УРСР, покладеним на них АН СРСР, була й "охорона" історії України від спотворень. Причому, як відзначав Б.Крупницький, вони мали робити це із залученням праць таких професіоналів, як М.Костомаров, М.Максимович, Д.Багалій, О.Єфименко, підкреслювати неприйнятність загальноісторичних концепцій і методології цих дослідників, давати "систематичну відсіч буржуазним фальсифікаціям історії України"[29]. У цьому зв'язку доречним буде, на нашу думку, посилання на зреферовану вище книгу "Істориография истории Украинской ССР", кожна з десяти глав якої, починаючи від первіснообщинного ладу і закінчуючи сучасним періодом (книга видана у 1986р. — С.С., С.Д.) закінчується спеціальним параграфом присвяченим "критиці буржуазної істориографії"[30].

Б.Крупницький, розглядаючи інтерпретацію радянськими дослідниками подій і явищ з історії України, основні контури яких визначались у Москві, робив цілком слушний висновок, що українські автори "мали розглянути український історичний процес як свого роду підбудову чи добудову до російського історичного процесу"[31]. Стосовно ХХ століття, Б.Крупницький був переконаний, що історія України "перевертається" в історію більшовицької партії на фоні російсько-українських відносин. "Советсько-українська істориографія втратила власне обличчя, — писав він, — і так залишилося по сьогоднішній день"[32]. Цілком поділяючи цей висновок, можемо лише додати, що так було аж до перебудовних часів середини 80-х років.

Певне значення для розуміння суті й спрямованості системи освіти в досліджуваній нами період має праця літературного критика І.Дзюби "Інтернаціоналізм чи русифікація?", що в рукописному вигляді тривалий час поширювалася в Україні, 1968 року зарубіжними видавництвами "Пролог" і "Сучасність" опублікована українською та майже одночасно – англійською й французькою мовами у Лондоні й Монреалі, а згодом – італійською у Римі. В Україні праця І.Дзюби з передмовою і післясловом автора опублікована лише 1990 р.[33]. Ще в рукописі вона стала предметом зацікавленого аналізу, щоправда не історіографів, а ЦК КПУ [34], наслідком чого і став названий "висновок".

Не зупиняючись на методологічних підходах автора до суті досліджуваної проблеми (сьогодні це не має жодного значення, хоча в кінці 60-х на початку 70-х р., мабуть лише націонал-комуністичний підхід певною мірою убезпечував автора від жорстокої кари режиму – С.С., С.Д.), розглянемо головні висновки з огляду на тему нашого дослідження. Вони зводяться до того, що Радянський Союз економічно, політично й ідеологічно став спадкоємцем Російської імперії; в країні все потужніше під виглядом інтернаціоналізації розгортався процес русифікації й асиміляції неросійських народів; під впливом русифікаторської політики КПРС український народ втрачав свої національні риси; повсюдне верховенство російської мови, її нав'язування в усіх сферах економічного й суспільно-політичного життя не тільки звужувало поле діяльності української мови, а й загрожувало її існуванню; надія, її свідомість, почуття, психіка, традиції – постійна, незмінна, рушійно-творча величина тощо. Ці та інші висновки й оцінки переконливо аргументовані автором фактичним матеріалом з різноманітних джерел. Все це й зумовило висновок, якого дійшла комісія ЦК КПУ: "Праця Дзюби "Інтернаціоналізм чи русифікація?" стала своєрідним каталізатором діяльності тих, хто підпадає під вплив буржуазної пропаганди, розділяє націоналістичні погляди, стоїть на ворожих, антирадянських позиціях, або скочується до них" [35]. Це, певно, єдиний висновок високої комісії щодо праці І.Дзюби з яким не можна не погодитися.

Вихід у світ книжки І.Дзюби мав великий резонанс у світі, на неї звернули увагу зарубіжні газети й журнали, насамперед українські. А Степан Олійник у передмові до видання зауважив, що ця книжка "являє собою своєрідний докір новій українській еміграції, що протягом 20-літнього перебування за кордоном у відносно вільних умовах не спромоглася дати працю подібної сили і вартості" [36].

Не зважаючи на зазначені вище оцінки й висновки І.Дзюби, які різко контрастували з усталеними висновками радянських істориків, праця "Інтернаціоналізм чи русифікація?" не знайшла та й не могла знайти об'єктивної оцінки в українській історіографії. І не тому, що не була відома суспільствознавцям України, а тому, що не вписувалась в офіційну концепцію історичного розвитку українського народу. Більше того, її поява спричинила посилене фільтрування суспільствознавчих публікацій, серед яких зросла кількість спрямованих на "рішуче викриття" ідеології й політики українського буржуазного націоналізму [37].

До академічних узагальнюючих видань ми включаємо також книги науковців незалежної України. Серед них виділимо збірник документів і матеріалів "Національні відносини в Україні у ХХ ст.", підготовлений в Інституті національних відносин і політології Національної академії наук України. З періоду нашого дослідження до збірника включено 31 документ, з них 23 безпосередньо стосуються предмета нашого дослідження. Опубліковані вперше, ці документи не тільки важливі для уточнення оцінок відомих процесів, явищ і фактів з історії західних областей, але й дають ключ для розгляду проблеми освіти в загальному контексті їх суспільно-політичного життя. До таких документів, насамперед, належать "Повідомлення прокурора УРСР ЦК КП(б)У про факти порушень радянської законності в західних областях України" від 24 лютого 1945 р., "Постанова ЦК КП(б)У про боротьбу проти націоналістичного руху в західних областях УРСР" від 24 липня 1945 р., "Доповідна записка Львівського обкому КПУ секретареві ЦК КПУ Л.Г.Мельникову про розповсюдження маніфестів Українського революційного центру" від 30 березня 1953 р., "Постанова пленуму ЦК КПУ про постанову ЦК КПРС від

26 травня 1953 р. "Питання західних областей Української РСР" і доповідна записка Л.Берії до Президії ЦК КПРС від 4 червня 1953 р., "Доповідна записка Комітету Державної Безпеки при Раді Міністрів УРСР і адміністративного відділу ЦК КПУ на ім'я секретаря ЦК КПУ О.І.Кириченка про економічну і політичну обстановку в селах західних областей України" від 4 квітня 1956 р., "Постанова бюро Львівського обкому КПУ про викриття та ліквідацію націоналістичної групи Л.Лук'яненка та інших" від 9 червня 1961 р., "Інформація Львівського обкому КПУ першому секретареві ЦК КПУ М.В.Підгорному про активізацію націоналістичного руху та заходи по посиленню пропагандистської роботи серед трудящихся Львівської області" від 16 листопада 1961 р. та інші[38]. З цих документів видно, що усталені в радянській історіографії оцінки соціалістичних перетворень у західних областях України в досліджуваний нами період потребують суттєвих уточнень. Це певною мірою відноситься й до становлення та розвитку радянської системи освіти.

Названі документи дають підстави для критичної оцінки методологічних засад дослідників у висвітленні ними суспільно-політичних процесів у західних областях України та для формування нової методологічної концепції. У цьому ще раз переконуємося, звернувшись до ще одного документа з названого збірника. Йдеться про лист О.Я.Шумського Й.Сталіну від 18 жовтня 1945 р.[39]. Заарештований 1933 р. у справі так званої "Української військової організації", О.Я.Шумський — один з колишніх лідерів боротьбистів — пише Й.Сталіну, що в його, Сталіна, виступі з нагоди Перемоги над фашизмом, народи СРСР розподілялися за розумом, характером та ін., а особливі компліменти адресувалися російському народові, що занепокоїло автора листа. Та особливо О. Шумський протестував проти виступу М.Хрущова з нагоди першої річниці визволення України. Зацитуємо це місце з листа мовою оригіналу: "Но Никита Хрущев в своем малороссийско-лирическом экстазе затянул уже не только о старшинстве русского народа над украинским и о помощи младшему украинскому народу, а завыл о благодарности украинского народа русскому и за что же? Оказывается, за ясный ум, стойкий характер и

твердую волю русского народа... Что же тогда представляет собой народ, от имени которого это говорится — украинский народ? Что он без ясного ума, без стойкого характера, без твердой воли? Народ безвольных, бесхарактерных дураков, которых спас умный, стойкий, русский народ, за что и приносится ему благодарность...

Это новая политическая линия в национальном вопросе. Это линия национально-политической кастрации украинского народа. Линия превращения Украины в политически-аморфное тело — в Малороссию"[40]. Попри високу емоційність листа, важко не погодитися з висновками О. Шумського. Проаналізований нами багатий фактичний матеріал дає підстави для підтвердження висновків О.Я.Шумського, які є складовою загальної методологічної концепції нашого дослідження.

Увагу не лише суспільствознавців, але й широкої громадськості привернув ще один збірник документів і матеріалів[41], підготовлений науковцями Інституту українознавства ім. І.П.Крип'якевича у Львові. Серед інших видань такого характеру його вирізняє високий професійний рівень археографічного опрацювання. У передмові викладена концепція збірника документів і матеріалів, вміщено доволі широкий науково-довідковий матеріал — коментарі, список застарілих і маловживаних слів, список скорочених слів, покажчик імен та фотоілюстрації. Це документальне дослідження, підготовлене з позицій багатомірності історичного процесу, задовольняє природне прагнення читача самостійно розібратися часом в гостродинамічних подіях, якими позначений суспільно-політичний, зокрема й культурний розвиток краю.

До реферованого збірника включено значну частину документів і матеріалів, що безпосередньо стосуються проблеми нашого дослідження, аналіз яких дає підстави для висновків, що народна освіта в досліджуваний нами період надто повільно впроваджувала нові форми й методи навчання, відривалася від потреб життя, вимог гармонійного розвитку особи, нехтувала гуманітарною підготовкою кадрів. Зростання кількісних показників розвитку народної освіти вступало у відверте протиріччя з якісними показниками

навчання, наростало відчуження школи від суспільства й національної культури [42].

Документи й матеріали збірника свідчать, що радянська система освіти, з одного боку, гарантувала обов'язкову початкову, потім семирічну(восьмирічну) й середню освіту. Розширювалася мережа шкіл, була ліквідована неписьменність і малонисьменність дорослого населення, зміцнювалася матеріально-технічна база вузів, їх кількість зростала. Однак, з іншого боку, чітко простежується курс на повну уніфікацію системи освіти, приведення її у відповідність до ідеологічних догм. У намаганні якнайшвидше добитися ознак соціалістичної культури, включаючи й освіту, тоталітарний режим вдавався до ідеологічного пресингу, у надуманій боротьбі проти українського буржуазного націоналізму свідомо дискредитував носіїв національної культури. На поступове зросійщення спрямовувалась кадрова політика режиму, уніфікація навчальних планів та програм.

До збірника включено чимало документів і матеріалів, які відображають труднощі впровадження радянської системи освіти в західних областях України. Йдеться про боротьбу ОУН-УПА проти заходів радянської освіти, підтримку цієї боротьби з боку місцевого населення, в тому числі учнів та студентів, про насаджування російської мови та ін.[43]. Тобто джерела охоплюють широке коло проблем народної освіти. Однак бракує документів та матеріалів щодо політичного фільтрування вчительських кадрів. У перше повосне десятиріччя це явище набуло постійного масового характеру. Та, певно, на час підготовки збірника такі матеріали зберігалися ще у так званих "окремих папках" архівних фондів і не були доступні упорядникам. Більш повному уявленню про становлення радянської системи освіти в краї сприяли б матеріали, що характеризували тогочасну педагогічну науку, її теоретичні (мета і засоби виховання) та практичні (форми виховання, устрій шкіл) підходи, хоча припускаємо, що упорядники такого завдання перед собою на ставили.

Серед видань, які ми відносимо до другої групи, виділяється ряд індивідуальних і колективних монографій та збірників статей. Різні аспекти досліджуваної нами проблеми як в

історичному, так і в історико-педагогічному плані порушували, зокрема, Є.С.Березняк, А.С.Бондар, М.М.Грищенко, М.С.Гриценко, С.К.Гутянський, О.Я.Завадська, К.А.Колосова, І.Я.Кошарний, М.М.Моторнюк, К.Ф.Присяжнюк, О.М.Філіппов, Т.М.Шашло та ін. Мабуть, зайвим буде нагадування, що праці всіх названих авторів витримані в дусі марксистсько-ленінської методології, а отже, мають чітку апологетичну спрямованість. Більшість порушених у них проблем розглядається крізь призму керівної ролі Комуністичної партії, діяльності місцевих, вузівських і шкільних партійних організацій, узагальнення досвіду щодо вирішення питань народної освіти, її сутнісних, організаційних та матеріально-технічних аспектів. Та попри ідеологічну заангажованість робіт вказаних авторів, у них представлено надзвичайно багатий фактологічний матеріал. Серед них, з огляду на хронологічні та географічні рамки нашого дослідження, слід виділити окремі публікації І.Я.Кошарного та його ж дисертацію на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук, захищену в 1972 р.[44]. Автор досліджував проблему культурного будівництва в західних областях УРСР у 1939-1958 рр., тож не дивно, що проблеми освіти висвітлені в його публікаціях лише як складова значно ширшої теми. До того ж І.Я.Кошарний обмежив своє дослідження 1939-1958 роками.

До особливостей розвитку освіти в західних областях зверталися також К.Ф.Присяжнюк[45] та О.Я.Завадська[46]. Проте якщо в праці першого автора предмет наукового інтересу обмежується 1959-1964 роками, то другий автор розширює рамки дослідження розділом – "Роль школи в соціалістичному будівництві", звертає ретроспективний погляд на весь період становлення й розвитку радянської загальноосвітньої школи, починаючи з 1917 року. У цілому ж у працях обох авторів йдеться про реформування системи освіти на основі ухваленого Верховною Радою СРСР у грудні 1958 р. "Закону про зміцнення зв'язку школи з життям і про подальший розвиток системи народної освіти в СРСР". Слідуючи парадигмі, що в цьому законі втілюється принцип поєднання навчання з життям, з продуктивною працею, сформульований у найважливіших документах Комуністич-

ної партії, автори у центр своїх досліджень і ставлять вплив рішень партії на удосконалення системи народної освіти. Такий підхід авторів зумовлював і спосіб, у який добирався конкретний матеріал для оцінок і висновків. Позначений він був виключно-кон'юнктурними підходами, все що не вписувалося в задалегідь визначену схему, авторами замовчувалося. *(Продовження в наступному випуску).*

1. Історія Української РСР: У 8 т., 10 кн. – Т.8. – К., 1979.
2. Історія Української РСР у восьми томах, десяти книгах. – Т.8. – У двох книгах. – К. – Наукова думка. – 1979. – Книга перша. – С.318.
3. Там само.
4. Там само. – Кн. друга. – С.508.
5. Нариси історії Комуністичної партії України. – К., 1977.
6. Там само. – С.564.
7. Там само. – С.613.
8. Там само. – С.637.
9. Там само. – С.565;638.
10. Торжество історичної справедливості: Закономірність возз'єднання західноукраїнських земель в єдиній Українській радянській державі. – Львів, 1968. – С.734-789.
11. Народна освіта і педагогічна наука в Українській РСР (1917-1967). – К., 1967. – С.116.
12. Соціалістичні перетворення в західних областях Української РСР. 1939-1979: Зб. документів і матеріалів. – К., 1980.
13. Суспільно-політичний розвиток західних областей УРСР. 1939-1989: Зб. документів і матеріалів. – К., 1989.
14. Соціалістичні перетворення в західних областях Української РСР. – С.7.
15. Суспільно-політичний розвиток західних областей УРСР. – С.8.
16. Радянський Львів. 1939-1959: Документи і матеріали. – Львів, 1956; Радянське Прикарпаття. 1939-1959: Документи і матеріали. – Т.1. – Ужгород, 1983; Соціалістична культура Львівщини: Зб. архів. документів і матеріалів (1939-1962). – Львів, 1964; Волинь Радянська (1939-1964): Зб. документів і матеріалів. – Львів, 1971. – Ч.3; Радянська Буковина. 1946-1970:

- Документи і матеріали. – Ужгород, 1980; Радянське Закарпаття. 1946-1958: Документи і матеріали. – Ужгород, 1985.
17. Культурне будівництво в Українській РСР. – К., 1959; Культурне будівництво в Українській РСР. Червень 1941-1950: Зб. документів і матеріалів. – К., 1989.
  18. Народна освіта, наука і культура в Українській РСР: Статистич. зб. – К., 1973.
  19. Там само. – С.4.
  20. Маланчук В.Ю. Торжество ленінської національної політики (Комуністична партія – організатор розв'язання національного питання в західних областях України). – Львів, 1963.
  21. Крупницький Б. Українська історична наука під Советами. – Мюнхен, 1957.
  22. Крупницький Б. Українська історична наука під Советами. – С.12.
  23. Там само.
  24. Там само. – С.55.
  25. Там само. – С.60-61.
  26. Там само. – С.62.
  27. Там само. – С.50.
  28. Там само. – С.51-52.
  29. Там само. – С.64.
  30. Історіографія історії Української ССР. – С.51,84, 133,182,226,291,340, 388, 436,513.
  31. Крупницький Б. Українська історична наука під Советами. – С.65.
  32. Крупницький Б. Українська історична наука під Советами. – С.68.
  33. Вітчизна. – 1990. – №5. – С. 95-130; №7. – С. 87-108; №8. – С. 89-107.
  34. Див.: Висновок комісії ЦК КП України про лист І. Дзюби та доданий до нього матеріал "Інтернаціоналізм чи русифікація", надіслані до ЦК КП України // Національні відносини в Україні у ХХ ст. Зб. документів і матеріалів. – К., 1994. – С.384-393.
  35. Національні відносини в Україні у ХХ ст.: Зб. документів і матеріалів. – К., 1994. – С.392.
  36. Національні відносини в Україні у ХХ ст. Зб. документів і матеріалів. – С.391.

37. Там само. — С.394.
38. Там само. — С.286-344.
39. Там само. — С.277-278.
40. Там само. — С.278.
41. Культурне життя в Україні. Західні землі: Документи і матеріали. — Т.1 (1939-1953). — К.,1995.
42. Культурне життя в Україні. — С.41.
43. Там само. — С.306-307, 372-373, 623, 646-651.
44. Кошарний І.Я. Культурні перетворення в західних областях УРСР//В боротьбі за світлі ідеали комунізму. — Львів,1970; Кошарний І.Я. Піднесення культурно-технічного рівня робітників західних областей Української РСР.//Укр. іст. журн. — 1964. — №4. — С.39-49; Кошарний І.Я. Розквіт соціалістичної за змістом і національної за формою культури на західноукраїнських землях. Освіта; Наука; Культурно-освітня робота//Торжество історичної справедливості. — С.734-750;778-784; Кошарний І.Я. Культурное строительство в западных областях Украинской ССР (1939-1958 гг.): Автореф. дис. д-ра истор. наук. — Львів,1972.
45. Присяжнюк К.Ф. Новий етап в розвитку радянської школи на Україні. — К.,1966.
46. Завадская О.А. Развитие общеобразовательной школы Украины в период строительства коммунизма. — К.,1968.

An attempt is made to analyze methodological approaches, basic researches by foreign Soviet and post-Soviet scholars on the position, role and specific peculiarities of making and functioning the educational system in Western Regions of Ukraine at the time of postwar renewal and destalinization. For all the differences in the scholars' views, limited access to primary sources and records, a critical sense of historiographic gains of past, present, and future studies there is every reason to unbiassedly intergrate them into the Ukrainian historiography.

В.П.Педич

ПІДГОТОВКА КАДРІВ НАЦІОНАЛЬНИХ ІСТОРИКІВ ІСТОРИЧНОЮ ШКОЛОЮ М. ГРУШЕВСЬКОГО У ЛЬВОВІ (1894 - 1914)

Протягом майже двох десятиліть (1894-1914 рр.) діяльність Михайла Грушевського була пов'язана з Галичиною. Приїзд до Львова (1894) став новим етапом в роботі 28-річного професора і значною подією в науково-культурному житті України кінця ХІХ - початку ХХ ст. Тут він очолив кафедру всесвітньої історії зі спеціальним оглядом історії Східної Європи, яку спочатку було запропоновано проф. В. Антоновичу, але той, посилаючись на вік та стан здоров'я, відмовився від запрошення і рекомендував свого учня, М. Грушевського. "План цей, - згадував учений, - був прийнятий мною з ентузіазмом супроти того значіння, яке прив'язувало тоді в українських кругах галицькому рухові: в Галичині надіялись створити всеукраїнське культурне огнище, літературне і наукове, працею літераторів і учених всеї України і здобутком його слова й національності в Росії, підняти в ній національний рух і т. д." [1] (цит. за тогочасним правописом. - В.П.).

Науково-організаційна робота М. Грушевського у Львові охоплювала три головні напрямки:

- а) розбудову Наукового товариства ім. Шевченка;
- б) організацію широкої видавничої діяльності рідною мовою;
- в) підготовку і виховання нових кадрів українських істориків, головним чином із студентів Львівського університету, які репрезентували історичну школу Грушевського і в цілому українську національну історіографію [2].

Як голова НТШ (він перейняв керівництво Товариством від О. Барвінського в 1897 р.) [3] і керівник історично-філософської секції з 1894 р. [4], М. Грушевський заклав міцний фундамент у розвиток української історіографії. І саме на цій академічно-науковій базі він створив історичну